

TADEUSZ I. GRABSKI
Muzeum Narodowe w Poznaniu

MIEJSCE I ROLA ZASOBU ARCHIWALNEGO W DZIAŁALNOŚCI MUZEUM NARODOWEGO W POZNANIU

W roku bieżącym upłynie 30 lat od utworzenia Archiwum w ramach Muzeum Narodowego w Poznaniu. Stanowi to okazję do podzielenia się z Państwem refleksją związaną z najważniejszymi wydarzeniami dotyczącymi dziejów poznańskiego Muzeum i tworzonym w toku jego działalności zasobem archiwalnym.

Geneza muzeum poznańskiego jest ściśle związana z utworzonymi w XIX wieku, w czasie zaborów dwoma muzeami tj. założonym przez Polaków w 1857 r. Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w Wielkim Księstwie Poznańskim, od 1882 roku nazwanym Muzeum im. Mielżyńskich, z siedzibą przy obecnej ul. Mielżyńskiego, które jako pierwsze muzeum udostępniło zwiedzającym stałą ekspozycję i zgromadziło pokaźne zbiory malarstwa polskiego i obcego, rzeźby, rzemiosła artystycznego, zabytków archeologicznych, zbiorów etnograficznych i in.¹. Natomiast drugim było założone w odpowiedzi na polską instytucję w 1885 roku, kiedy to władający Wielkopolską Niemcy postanowili utworzyć muzeum, w którym zaczęli gromadzić zabytki ze sfery rzemiosła artystycznego, archeologii, numizmatyki, sfragistyki, zbiorów etnograficznych czy bibliotecznych. Muzeum to pierwotnie nazwano Poznańskim Muzeum Prowincjonalnym Towarzystwa Historycznego (Posenische Provinzial Museum Historische Geselleschaft für Provinz Posen). Siedzibą muzeum było Archiwum Państwowe (Staat Archiv) na Górze Przemysła. Po wielkiej wystawie Ogólnoniemieckiego Towarzystwa Historycznego w Poznaniu, w 1888 roku władze prowincji oraz Towarzystwo Historyczne podjęły działania, które doprowadziły do utworzenia w 1893 roku Muzeum Prowincjonalnego i jego uroczystego otwarcia w październiku 1894 roku. Dzięki poparciu władz pruskich prowincji pozyskano dla muzeum nową siedzibę po Komendzie Generalnej V Armii Pruskiej znajdującą się przy ul. Paderewskiego i al. Marcinkowskiego (Wilhelmstrasse i Neustrasse). Tam również znalazła się Biblioteka Krajowa.

Obserwujemy w tym czasie na terenie Cesarstwa Niemieckiego gwałtowny proces rozwoju nie tylko infrastruktury gospodarczej ale

---

¹ Przemysław Michałowski, Zbiory artystyczne Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, (w:) Księga Pamiątkowa w Stulecie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Roczniki Historyczne, R.XXIII za rok 1957, Poznań 1957, s. 432

również rozwoju wielu dziedzin kultury i nauki. Proces ten, jeśli chodzi o sferę muzealnictwa nazwano terminem „akumulacji muzealnej”. Objawił się on wieloma inwestycjami poczynionymi przez władze w Berlinie w sferze budownictwa muzealnego. Dodam, że na polecenie Cesarza Wilhelma I od 1871 roku zarządzanie sprawami muzealnymi powierzono osobistej pieczy jego syna Fryderyka Wilhelma, późniejszego cesarza Fryderyka III. W ramach wielkiego programu budowy dzielnicy zamkowej w Poznaniu w latach 1900-1902 wybudowano nowoczesne muzeum, któremu nadano imię Cesarza Fryderyka III, a otwarcie jego nastąpiło w październiku 1904 roku². Instytucja ta promowała głównie sztukę niemiecką i miała za zadanie umacnianie niemczyzny w Wielkopolsce. W roku 1918 muzeum to zostało przejęte przez Polaków i w wyniku polonizacji zbiorów i instytucji nazwano je Muzeum Wielkopolskim³ - stało się ono jednym z trzech najważniejszych muzeów w II Rzeczypospolitej. W 1939 roku Niemcy przywrócili pierwotną nazwę muzeum, podobnie uczynili Polacy po 1945 roku.

Od 1950 roku Muzeum Wielkopolskie zostało przemianowane na Muzeum Narodowe w Poznaniu.

W trakcie działalności wymienionych muzeów powstała bogata dokumentacja ilustrująca działalność wyżej wymienionych instytucji. Kataklizmy wojenne, a także brak należytej opieki nad aktami doprowadziły do wielkich strat i dopiero utworzenie w listopadzie 1974 roku archiwum pozwoliło na zabezpieczenie pozostałości. Dodam, że z istniejących informacji do lat 50-tych dokumenty te przechowywane były w komórkach organizacyjnych muzeum, natomiast w latach 1952 do 1968 znajdowały się „w bunkrach muzealnych”⁴, w fatalnych warunkach, umieszczone w nieładzie na żelaznych regałach. W 1968 roku wygospodarowano dla potrzeb zasobu archiwalnego jedno pomieszczenie w kamienicy zwanej „Montaną” przy al. Marcinkowskiego 7, która w 1975 r. została rozebrana, na jej miejscu został wybudowany nowy gmach naszego muzeum. Zanim do tego doszło od 1974 r. sprawami archiwaliów w MNP zajął się przez rok archiwista Tadeusz Salomon⁵. Pierwszym jego zadaniem była opieka nad uporządkowanym przez pracowników Archiwum Polskiej Akademii Nauk zasobem archiwalnym oraz aktami wytwarzanymi przez poszczególne komórki organizacyjne MNP. W roku 1975 cały zasób archiwalny liczący wówczas ok. 500 j.a. tj. ok. 10 m.b. znalazł się na strychu Muzeum Instrumentów Muzycznych, gdzie był przechowywany w nieodpowiednich warunkach aż do roku 1979⁶. Z

---

² Marian Gumowski, Wspomnienia numizmatyka, Kraków 1965, s. 78

³ Muzeum Narodowe w Poznaniu Archiwum (dalej: MNPA) -1/9, s.7

⁴ MNPA - 2934, k.13

⁵ MNPA – 4168, k. 2

⁶ MNPA-2954; 4168

chwila przejęcia zasobu po moja opieke w 1979 roku nastapila powolna zmiana w kierunku poprawy warunkow przechowywania calogo zasobu archiwalnego. Przy wspolpracy z Archiwum Państwowym w Poznaniu udalo sie wygospodarowac tymczasowe pomieszczenia. Pomimo to, zasob ten byl jeszcze szesciokrotnie przenoszony, a poltora roku temu zostaly przydzielone dla potrzeb archiwum trzy pomieszczenia magazynowe i jedno biurowe - mam nadzieja na stale lokum. Obecnie zasob archiwalny liczy ponad 12 tys. j.a. tj. ok. 150 m.b. akt⁷.

W sklad zasobu archiwalnego wchodzi najcenniejsze dokumenty zwiazane z tworzeniem MNP oraz jego zbiorow. Bezcenne znaczenie posiadaja dwa zespolo aktowe zwiazane z tworzeniem najbogatszych w Wielkopolsce zbiorow muzealnych tj. Galerii Atanazego Raczyńskiego zwany Librii Veritatis za lata 1792-1871⁸ oraz drugi zwiazany z muzeum im. Ksiądz Czartoryskich w Gołuchowie za lata 1853-1977⁹. Ponadto akt powołania MNP, inwentarze zbiorow muzealnych Muzeum im. Mielżyńskich, Towarzystwa Historycznego, Muzeum Prowincjonalnego, Muzeum Cesarza Fryderyka, Muzeum Wielkopolskiego, i Muzeum Narodowego w Poznaniu, dokumentacja aktowa ilustrujaca dzialalnosc dyrekcji muzeum, poszczegolnych komorek organizacyjnych, dokumentacja wystaw czasowych (scenariusze, projekty aranżacyjne, druki towarzyszące wystawom) akta Komisji Muzealnej, Rady Muzealnej, Komisji Zakupow, plany budowy i remontow muzeum, wydawnictwa, plakaty, afisze, fotografie, dokumentacja dzwiekowa, wycinki prasowe, nagrody dla MNP, oraz spuścizna po muzealnikach m.in. prof. Kazimierzu Malinowskim¹⁰, Anieli Sławskiej¹¹, artyście plastyku Józefie Skorackim¹² i liczny zespolo variow.

W oparciu o zasob archiwum mozemy odtworzyc funkcjonowanie poszczegolnych dzialow muzeum – historie samej instytucji oraz gromadzenia zbiorow przez wiele pokolen muzealnikow, prowadzona konserwacje zabytkow, opracowanie naukowe poszczegolnych dzialow muzeum, a takze wspolprace z innymi placowkami kultury i nauki.

Wśród wymienionych wyzej materialow archiwalnych zasadnicza role w odtworzeniu zbiorow dawnych muzeow i ustaleniu ich powienienosci odgrywaja ksiegi inwentarzowe. To na ich podstawie mozemy przesledzic poczatki procesu gromadzenia muzealioow, sposobu ich zapisu, formy ich pozyskiwania, owczesna ich wartosc, uwagi zwiazane z ich walorami artystycznymi a takze dzial merytoryczny do ktorego zostaly skierowane.

---

⁷ Ksiega Ewidencji Akt Kat. A Muzeum Narodowego w Poznaniu, t. 1-3

⁸ MNPA - 1414/1 - 46

⁹ MNPA - 2790 - 2810

¹⁰ MNPA - KZ/1-260

¹¹ MNPA - AS/1-378

¹² MNPA - JS/1-38

Możemy również podziwiać nienaganną, piękną polszczyznę z wykaligrafowanymi literami ręką Seweryna Mielżyńskiego czy zajmującym się zbiorami Muzeum im. Mielżyńskich Hieronima Feldmanowskiego¹³.

Natomiast o wiele trudniejsze do odczytania pozostają niemieckie inwentarze z lat 1885-1918¹⁴, pisane najczęściej gotykiem. Jak pokazują różne charaktery pisma, wpisów dokonywały różne osoby, które często skracali wyrazy i tytuły publikacji, nazwy instytucji itp. Zdarzało się też, że pomijały litery. Znaczną poprawę obserwujemy w inwentarzach niemieckich z lat 1903-1918¹⁵, kiedy wręcz wzorcowo i precyzyjnie zapisywano każdy pozyskany obiekt. To właśnie na podstawie tych zapisów możemy się dowiedzieć o bogactwie i różnorodności gromadzonych zbiorów, od arcydzieł malarstwa europejskiego poczynając, poprzez rzeźby, rzemiosło artystyczne, numizmaty, zbiory grafiki i plakatów, zbiory etnograficzne, historyczne, militaria, zbiory archeologiczne, przyrodnicze czy bogaty zbiór biblioteczny.

Podobne walory jak wyżej wymienione zawiera zespół inwentarzy pochodzących z Muzeum Wielkopolskiego za lata 1919-1939¹⁶. Stanowią one niewyczerpane źródło do badań nad procesem tworzenia jednego z najlepiej zorganizowanych w II Rzeczypospolitej muzeów. Ich cechą charakterystyczną jest kontynuacja sposobu zapisu inwentarzowego oraz zachowanie dotychczasowego merytorycznego podziału zabytków sięgającego czasów Muzeum Cesarza Fryderyka, z wyjątkiem działu historyczno-kulturalnego, który został zlikwidowany. Na podstawie tych inwentarzy dowiadujemy się o darowiznach dokonanych przez Polaków m.in. Leona Wyczółkowskiego w postaci zbioru licznych orientalnych i własnych prac, Władysława Schwanitz-Szwantowskiego w postaci arcydzieł polskiego malarstwa, Józefa Zwierzyckiego, który przekazał zbiory etnograficzne z Papui Nowej Gwinei, Czesława Makowskiego w postaci kolekcji plakiet. Inwentarze stanowią również źródło do poznania niespotykanej w skali kraju akcji komasacji muzealiów, to jest połączenia zbiorów Muzeum Mielżyńskich ze zbiorami Muzeum Cesarza Fryderyka. Ponadto zawierają informację o depozytach, wymianie oraz specjalnych zapisach. Następną cechą omawianego zespołu inwentarzy jest pojawienie się inwentarzy działowych, częściowych i katalogowych, będących odzwierciedleniem nieustannego procesu rozwoju i doskonalenia warsztatu pracy poznańskich muzealników. To na podstawie tych inwentarzy możemy ustalić straty, jakie poniosła polska kultura w czasie II Wojny Światowej.

---

¹³ MNPA – 1414/49 - 51

¹⁴ MNPA – 2331; 2332

¹⁵ MNPA – 1494 – 1505

¹⁶ MNPA – 1506 - 1512

O randze i znaczeniu zasobu archiwalnego MNP stanowią zachowane materiały ikonograficzne informujące badaczy o całokształcie działań muzeum. To na podstawie fotografii można odtworzyć zawartość pierwszej galerii polskiego malarstwa w otwartym w 1882 roku Muzeum im. Mielżyńskich. O wiele bogatszy materiał fotograficzny zachował się po niemieckim muzeum, ukazujący pierwotny budynek Muzeum Prowincjonalnego, fragmenty budowy nowego gmachu muzeum w latach 1900-1903, wystawy czasowe, ekspozycje stałe, albumy z pozyskiwanymi muzealiami i inne¹⁷.

Najbogatszy zachowany zespół fotografii, bo liczący ponad 600 sztuk dotyczy działalności Muzeum Wielkopolskiego z lat 1919-1939. Są to prace wyjątkowej artystycznej wartości, wykonane przez znanych poznańskich fotografików Ryszarda Ulanowskiego i Plucińskiego¹⁸. To na ich podstawie możemy prześledzić proces zmian jakie miały miejsce w organizacji ekspozycji stałych muzeum, formach aranżacji wystaw czasowych, osób pracujących w muzeum i innych. Stanowią one cenny materiał ilustrujący muzealia zaginione w czasie wojny. To również fotografie przedstawiające skutki działań wojennych m.in. zniszczony hall i sale ekspozycyjne muzeum zasłane potłuczonym szkłem, zniszczonymi zabytkami, połamanym etalazem czy wypalonymi ruinami budynków szokują do dzisiaj. Fotografie również ukazują odbudowę gmachów muzealnych, oraz ich rozbudowę. Natomiast zachowany album SARP – 373, prezentuje 33 projekty, które w 1965 roku nadesłali uczestnicy konkursu na budowę nowego gmachu MNP. Bogate uzupełnienie tego zespołu stanowi dokumentacja fotograficzna wystaw czasowych i stałych Muzeum Narodowego w Poznaniu z lat 1950-2002.

Unikalną wartość dla poznania historii muzealnictwa stanowią plany architektoniczne dotyczące gmachów muzealnych. Zachowały się rysunki architektoniczne znanego poznańskiego architekta Zygmunta Gorgolewskiego projektanta pierwszego budynku muzeum Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wśród zachowanych dokumentów dotyczących niemieckiego muzeum z lat 1896-1904 należy wymienić plany Franza Henkego dotyczące pierwotnego budynku Muzeum Prowincjonalnego, a także Karla Hinckeldeyna i Oskara Hoffmanna dotyczące budowy nowego gmachu muzeum, plany Reinholda Ahrnsa czy Oskara Hirta dotyczące inwentaryzacji budynku i jego wyposażenia¹⁹. Z okresu Muzeum Wielkopolskiego zachowały się szkice wykonane przez architekta Adama Ballenstaedta dotyczące projektów budowy nowego gmachu Muzeum Wielkopolskiego, a także cały zespół planów

---

¹⁷ MNPA – 4221/1-8; 1684 - 1686

¹⁸ MNPA – 4380/1-613

¹⁹ MNPA – 1447/1-30

architektonicznych związanych z budową nowego gmachu MNP z lat 1950-2000.

Podstawową rolą zasobu archiwalnego MNP jest przedłużenie bieżących funkcji muzeum, poprzez pełne zaspakajanie podstawowych zadań w zakresie dostępu do informacji o historycznym charakterze instytucji i powienięncji zbiorów. Drugim celem jest nieustanne wzbogacanie zasobu archiwalnego o materiały archiwalne, które umożliwiają badaczom z wielu dziedzin (historii, historii sztuki, etnografii, archeologii, muzykologii) opracowanie dziejów kolekcji, analiz i ekspertyz konserwatorskich, przygotowanie wystaw czasowych i stałych, dziejów naszego miasta i regionu.

Zgromadzony zasób w AMNP stanowi świadectwo naszego dziedzictwa kulturowego w MNP, a także przyczynia się do lepszego zrozumienia procesów historycznych, które miały miejsce przy tworzeniu unikalnych kolekcji muzealnych i poznania mecenatu publicznego i prywatnego a przede wszystkim ludzi, którzy tworzyli poznańskie muzeum, niezależnie od narodowości. Stanowi on również podstawę do poznania historii naszej instytucji jako skarbnicy chroniącej i propagującej kulturę polską i obcą.